

MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA
Diplomatska akademija

SLUČAJEVI SUKCESIJA DRŽAVE
NA DRŽAVNOM PODRUČJU REPUBLIKE HRVATSKE OD 1918 DO DANAS
I NJIHOV UČINAK NA DRŽAVLJANSTVO FIZIČIH OSOBA

Polaznik:
Andreja Metelko-Zgombić
zamjenica načelnika
diplomatski savjetnik

Mentor:
Ljerka Alajbeg
glavni pravni savjetnik
veleposlanik

Zagreb, prosinac 1998.

**SLUČAJEVI SUKCESIJA DRŽAVE
NA DRŽAVNOM PODRUČJU REPUBLIKE HRVATSKE OD 1918 DO DANAS
I NJIHOV UČINAK NA DRŽAVLJANSTVO FIZIČIH OSOBA**

S A D R Ž A J

I.	UVODNE NAPOMENE.....	2
II.	SUKCESIJA DRŽAVA I DRŽAVLJANSTVO.....	3
III.	MEĐUNARODNOPRAVNI OKVIR.....	4
IV.	SLUČAJEVI SUKCESIJE DRŽAVA NA DANAŠNJEM DRŽAVNOM PODRUČJU REPUBLIKE HRVATSKE.....	5
V.	NAČIN RJEŠAVANJA PITANJA DRŽAVLJANSTVA U POJEDINIM SLUČAJEVIMA SUKCESIJE DRŽAVA.....	6
	V. A. Raspad Austro-ugarske monarhije (1918) i nastanak Države Slovenaca, Hrvata i Srba (29.10.1918); ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (1.12.1918).....	6
	V.B. Raspad Kraljevine Jugoslavije, i stvaranje Demokratske Federativne Jugoslavije (kasnije nazvane Federativna Narodna Republika Jugoslavija, a potom Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija).....	10
	V.C. Prijelaz dijela talijanskog državnog područja u FNRJ - sukcesija države (prijenos (<i>cesija</i>) državnog područja) odvijala se dva puta; 1947. kada je državno područje preneseno po Ugovoru o miru s Italijom i 1954. kada je dio tzv. "Slobodnog teritorija Trsta" (državno područje određeno u članku 21. Ugovora o miru s Italijom) prenesen na FNRJ.....	13
	V.D. Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i osnivanje Republike Hrvatske (8. listopada. 1991).....	17
	V.D.1. NASTANAK REPUBLIKE HRVATSKE.....	17
	V.D.2. PRAVNI IZVOR ZA STJECANJE HRVATSKOG DRŽAVLJANSTVA	18
VI.	ZAKLJUČAK.....	22
VII.	LITERATURA.....	23

I. UVODNE NAPOMENE

Sukcesija država ima utjecaj na državljanstvo osoba koje su u određenoj, bliskoj vezi s državnim područjem koje je predmet sukcesije. Za razliku od nekih drugih pitanja koja se postupno i dugotrajno rješavaju u postupku sukcesije država, pitanje državljanstva, zbog mnogobrojnih implikacija koje ima na svakodnevni život čovjeka, valja promptno rješavati. Načini na koji će država sljednica riješiti pitanje državljanstva osobama koje su vezane za područje koje je stekla različiti su, a specifični su utoliko što se, iako prvenstveno rukovođeni odredbama unutarnjeg prava države sljednice, trebaju kretati i u okvirima postavljenim u međunarodnom pravu.

Svrha je ovog rada dati kratak prikaz sukcesija država koje su se dogodile na današnjem državnom području Republike Hrvatske i utvrditi učinke koje su imale na državljanstvo osoba vezanih za to područje, posebice vezano za načine na koje je bilo regulirano pitanje gubitka, stjecanja državljanstva te moguće pravo izbora državljanstva. Namjera ovog rada nije ulaziti i razmatrati ostale učinke sukcesije država, kao što su pitanje sukcesije međunarodnih ugovora, državne imovine, arhiva i dugova.

Vezano za način rješavanja pitanja državljanstva u slučajevima sukcesije država, posebna će se pozornost svratiti na sljedeća pitanja:

- a) kojim pravnim izvorima je regulirano pitanje državljanstva osoba koje su živjele (prebivale) na državnom području koje je došlo pod suverenitet države sljednice;
- b) koja su rješenja usvojena u pojedinom slučaju sukcesije, posebice, je li stjecanje državljanstva države sljednice bilo automatsko za sve stanovnike navedenog državnog područja ili samo za neku kategoriju stanovnika; je li bilo isključenja od automatskog stjecanja državljanstva za određenu kategoriju stanovnika; kome je bilo priznato pravo na opciju; na koji se način (tj. kojim postupkom) to pravo opcije ostvarivalo; koje su mu bile posljedice i slično;
- c) koja su načela (kriteriji) primjenjivani pri rješavanju pitanja državljanstva - *ius sanguinis* (porijeklo), *ius soli* (prebivalište, boravište, činjenica rođenja na određenom području), njihova kombinacija ili nešto drugo;
- d) koje su mjere poduzimane, ako jesu uopće, za sprečavanje ili smanjenje slučajeva dvostrukog/višestrukog državljanstva ili izbjegavanja nastajanja osoba bez državljanstva odnosno kakav je bio pristup pri rješavanju pitanja dvojnog državljanstva.

II. SUKCESIJA DRŽAVA I DRŽAVLJANSTVO

Sukcesija kao ustanova međunarodnog prava jest ulaženje neke države u pravne odnose druge države, koje nadolazi kao posljedica osnivanja vlasti ili proširenja vlasti te države na području koje je dotada pripadalo drugoj državi.¹

Bečka konvencija o sukcesiji država glede međunarodnih ugovora iz 1978. i Bečka konvencije o sukcesiji država glede državne imovine, arhiva i dugova iz 1983.² na jednak način određuju pojam "sukcesije država" i to, kao zamjenu jedne države drugom što se tiče odgovornosti za međunarodne odnose nekog područja.

U svim takvim slučajevima zapravo se povlači (ili posve propada) vlast jedne države a druga država zasniva svoju vlast na tom području.

Državljanstvo je pravna veza koja povezuje pojedinca uz državu dajući mu pravni status državljanina. Osoba koja ima status državljanina redovito uživa u svojoj državi sva politička, gospodarska, socijalna, kulturna i građanska prava odnosno obveze predviđene njezinim ustavom i zakonima. Stranci (strani državljani i osobe bez državljanstva) ne uživaju mnoga od tih prava ili ih mogu koristiti u smanjenom opsegu ili pod određenim dodatnim pretpostavkama ili im se priznaju pod uvjetom uzajamnosti (reciprociteta).

Iako ne postoji potpuna suglasnost o vrstama (kategorijama) sukcesija država (ne podudaraju se u potpunosti ni taksativno navedeni slučajevi sukcesije u naprijed spomenutim Bečkim konvencijama), u načelu se slučajevi sukcesija mogu svrstati u sljedeće skupine:

- i) oba subjekta međunarodnog prava između kojih se zbiva prijelaz već su otprije postojala i dalje postoje (primjerice, prijelaz dijela talijanskog državnog područja 1947. u FNRJ);
- ii) dotadašnji držatelj područja ne propada ali se na dijelu područja stvorio novi subjekt međunarodnog prava (primjerice, odcjepljenje od Austro-Ugarske Monarhije i nastanak Države Slovenaca, Hrvata i Srba 1918.);
- iii) dotadašnji držatelj propada (nestaje kao subjekt međunarodnog prava) a njegovo područje stječe jedna ili više država koje su od prije postojale (1940. Baltičke države);
- iii) dotadašnji subjekt nestaje, a njegovo područje stječe novi subjekt međunarodnog prava ili više njih (raspada SFRJ) ili stvaranje jedne države od više njih (1918. nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca).

¹ Andrassy, Juraj, Bakotić, Božidar, Vukas, Budislav, Međunarodno pravo 1, Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 261.

² Bečka konvencija o sukcesiji država glede međunarodnih ugovora iz 1978. N.N.-M.U. br. 16/1993. i Bečka konvencija o sukcesiji država glede državne imovine, arhiva i dugova iz 1983. N.N.- M.U. br. 16/1993.

III. MEĐUNARODNOPRAVNI OKVIR

Sukcesija države ima za posljedicu niz međunarodnopravnih i privatnopravnih učinaka. Svjesna značaja posljedica koje sukcesija država za sobom povlači, Opća skupština Ujedinjenih naroda je bila zadužila Komisiju za međunarodno pravo Ujedinjenih naroda³ da razmotri sve učinke sukcesija država te da kodificira i izgradi (*progressive development*) pravna pravila koja bi regulirala slučajeve sukcesije država.

Do sada je Komisija za međunarodno pravo, iz područja sukcesije država, izradila prijedloge dviju konvencija koje su bile usvojene na diplomatskim konferencijama i otvorene za potpisivanje; Bečka konvencija o sukcesiji država glede međunarodnih ugovora iz 1978. koja je na snazi od 6. studenog 1996. i Bečka konvencije o sukcesiji država glede državne imovine, arhiva i dugova iz 1983. koja još nije stupila na snagu. Republika Hrvatska je država ugovornica objiju konvencija i to, Bečke konvencije o sukcesiji država glede međunarodnih ugovora iz 1978. na temelju notifikacije o sukcesiji (bivša SFRJ je bila ugovornica, te ju je potpisala i ratificirala), a Bečke konvencija o sukcesiji država glede državne imovine, arhiv i dugova iz 1983. na temelju pristupa (akcesije) jer bivša SFRJ iako potpisnica konvencije nije ju bila ratificirala.

Obje konvencije međutim reguliraju “javnopravne učinke” sukcesije država jer utvrđuju pravila po kojima se trebaju rješavati pitanja sukcesije međunarodnih ugovora države prednice na državu ili države sljednice, kao i pitanje sukcesije državne imovine, arhiva i dugova države prednice. Iako je već 1949. godine pitanje državljanstva također bilo uključeno u popis tema za raspravu i kodifikaciju pred Komisijom, tada tom pitanju nije bio dan prioritet već je ostavljeno za neka kasnija razmatranja.⁴

U svjetlu događanja u istočnoj Europi koje je aktualiziralo pitanje sukcesije država, Komisija za međunarodno pravo je 1993. godine odlučila uključiti u svoj dnevni red temu pod nazivom “Sukcesija država i njen učinak na državljanstvo fizičkih i pravnih osoba”. Opća skupština UN podržala je odluku Komisije (para. 7 rezolucije 48731 od 9. prosinca 1993.) uz napomenu da će se o konačnom obliku u kojem će Komisija izraditi svoju studiju odlučiti nakon što se pripremna studija (*preliminary study*) predstavi Općoj skupštini. Komisija je kao posebnog izvjestitelja imenovala mr. Vaclava Mikulku, koji je za raspravu

³ U članku 13, stavku 1 a) Povelje Ujedinjenih naroda određeno je da Opća skupština Ujedinjenih naroda potiče proučavanje i daje preporuke, između ostalog, i u svrhu poticanja progresivnog razvitka međunarodnog prava i njegove kodifikacije. Da bi se taj zadatak ostvario, Opća je skupština svojom rezolucijom 174(II) stvorila Komisiju za međunarodno pravo. Ona priprema nacrt konvencija o predmetima koji još nisu uređeni normama međunarodnog prava (legislacija), kao i o dijelovima međunarodnog prava koje prema zaključku Opće skupštine treba kodificirati. Komisija se sastoji od 34 člana stručnjaka međunarodnog prava, koji nisu predstavnici svojih država te trebaju raditi po svojem najboljem znanju i svjesti. Iz Rječnika međunarodnog javnog prava, Ibler, Vladimir, Informator, Zagreb, 1987, str.257.

⁴ First report on State Succession and its Impact on the Nationality of Natural and Legal Persons, Mr. Vaclav Mikulka, Special Rapporteur, A/CN.4/467, para. 8.

pred Komisijom 1995. izradio Prvi⁵ a 1996. godine Drugi izvještaj⁶. Na temelju provedenih rasprava i postignutih zaključaka, Komisija je odlučila suziti područje istraživanja samo na pitanje državljanstva fizičkih osoba te je predložila Općoj skupštini da primi na znanje dovršenje pripreme studije te da zaduži Komisiju za izradu konačne studije (*substantive study*) pod nazivom “Državljanstvo u odnosu na sukcesiju država”. Opća skupština je podržala navedeni prijedlog (para 8. Rezolucije 51/160 od 19. prosinca 1996).⁷

U ovom trenutku postupak kodifikacije je još uvijek u tijeku. Komisija je 1997. raspravljala na temelju Trećeg izvještaja posebnog izvjestitelja⁸, koji u sebi sadrži nacrt 25 članaka zajedno s komentarima. Članci su podijeljeni u dva dijela; Prvi dio pod nazivom “Opća načela glede državljanstva u odnosu na sukcesiju država” i Drugi dio pod nazivom “Načela primjenjiva u posebnim slučajevima sukcesije država”. Izvještaj sadrži i nacrt preambule, te definicije pojmova.⁹

Sukladno svom Statutu, Komisija je 1997. godine, preko glavnog tajnika UN, dostavila državama Nacrt članaka, radi davanja primjedbi i stajališta. Države su obvezne svoje primjedbe i stajališta dostaviti glavnom tajniku do 1. siječnja 1999.

IV. SLUČAJEVI SUKESIJE DRŽAVA NA DANAŠNJEM DRŽAVNOM PODRUČJU REPUBLIKE HRVATSKE

Na današnjem državnom području Republike Hrvatske, od 1918. godine do danas, bilo je više slučajeva sukcesija. Prema vremenskom slijedu, i s obzirom na vrstu (kategoriju), sukcesije država mogle bi se podijeliti na sljedeće grupe:

A. Raspad Austro-ugarske monarhije (1918) i, istodobno - kao čin (akt) odcjepljenja, osnivanje države Slovenaca, Hrvata i Srba (29.10.1918).

Država Slovenaca, Hrvata i Srba je bila osnovana nakon Prvog svjetskog rata, na područjima bivše Austro-ugarske monarhije - Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Slovenije, Vojvodine. Ta država je trajala samo 30 dana a potom se ujedinila s Kraljevinom Srbijom.

Ujedinjenje (1.12.1918) države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom i osnivanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je stvorena od Kraljevine Srbije (s državnim područjem Srbije, Crne Gore i Makedonije) i od države Slovenaca, Hrvata i Srba (s

⁵ Ibid.

⁶ Second report, Mr. Vaclav Mikulka, Special Rapporteur, A/CN.4/474.

⁷ Report of the International Law Commission on the work of its forty-ninth session 12 May – 18 July 1997, general Assembly, Official Records, Fifty-second Session, Supplement No. 10 (A/52/10), paras. 36-38.

⁸ Third report, Mr. Vaclav Mikulka, Special Rapporteur, A/CN.4/480.

⁹ Ibid, para. 39.

državnim područjem koji se nalazio u sastavu bivše Austro-ugarske monarhije - Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine). Prije samog ujedinjenja, Vojvodina se priključila Kraljevini Srbiji te je u njenom sastavu ušla u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. 1930 godine (na temelju Ustava od 3. listopada 1930) država je promijenila ime u Kraljevinu Jugoslaviju.

B. Na početku Drugog svjetskog rata, raspad Kraljevine Jugoslavije i, na kraju Drugog svjetskog rata, osnivanje Demokratske Federativne Jugoslavije (kasnije je mijenjala ime u Federativna Narodna Republika Jugoslavija a potom u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija).

C. Prijelaz dijela državnog područja u FNRJ (1947. i 1954.) - kao slučaj prijenosa (cesije) državnog područja Italije odnosno Slobodnog Teritorija Trsta Jugoslaviji.

D. Raspad SFR Jugoslavije (1991), i osnivanje Republike Hrvatske (8.10.1991).

V. NAČIN RJEŠAVANJA PITANJA DRŽAVLJANSTVA U POJEDINIM SLUČAJEVIMA SUKCESIJE DRŽAVA

V. A. Raspad Austro-ugarske monarhije (1918) i nastanak Države Slovenaca, Hrvata i Srba (29.10.1918); ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (1.12.1918).

Državljanstvo stanovnika državnog područja Austro-ugarske monarhije koje je prešlo pod suverenitet Države Slovenaca, Hrvata i Srba, a kasnije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1930 Kraljevine Jugoslavije) kao država sljednica, bilo je regulirano i međunarodnim ugovorima i unutarnjim propisima države sljednice.

Od međunarodnih ugovora, pitanje državljanstva bilo je rješavano sljedećim mnogostranim i dvostranim međunarodnim ugovorima;

- i. Ugovor o miru a Austrijom, potpisan u Saint Germain-en-Laye (Sen-Germen), 10. rujna 1919¹⁰ (u nastavku: Ugovor iz Saint-Germaina);
- ii. Ugovor o miru s Ugarskom, potpisan u Trianonu, 4. lipnja 1920¹¹ (u nastavku: Ugovor iz Trianona);
- iii. Ugovor između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije, potpisan u Rapallo-u, 12. studenog 1920¹² (u nastavku: Rapalski ugovor).

¹⁰ British and Foreign State Papers, 1919, vol. CXII, str.317 *et seq.*, vidi posebice Section VI. Clauses Relating to Nationality (članci. 70-80), vidi citirano u Materials on Succession of States in respect of Matters other than Treaties, United Nations Legislative Series, ST/LEG/SER.B/1, str. 469 *et seq.*

¹¹ British and Foreign State Paper, *op. cit.*, str. 486 *et seq.*, vidi posebice Section VII. Clauses Relating to Nationality (Članci 61-66 i 213), vidi citirano (na hrvatskom jeziku) u Krbek, dr. Ivo, *Zakon o državljanstvu (sa komentarom)*, izdanje Službenog lista FNRJ, str.390-393.

¹² "Službene novine", broj 273 od 8.12.1920, vidi također citirano u Krbek, *op. cit.*, str. 401.

Od unutrašnjih propisa, mjerodavan je bio zakon Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, donesenim radi provedbe naprijed navedenih međunarodnih ugovora;

iv. Zakon o državljanstvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1928¹³.

Stjecanje državljanstva države sljednice bilo je automatsko za osobe, koje su imale zavičajno pravo (*pertinenza*)¹⁴ na teritoriju koji je ranije bio sastavni dio nekadašnje Austro-ugarske monarhije. Te su osobe dobile, s isključenjem austrijskog/ugarskog državljanstva, punopravno državljanstvo one države koja je vršila suverenitet na navedenom teritoriju¹⁵.

Ipak, određena kategorija stanovnika bila je isključena od automatskog stjecanja državljanstva nove države. To se odnosilo na osobe koje su “nedavno” (nakon 1. siječnja 1910.) stekle *partinenzu* na području Države SHS, odnosno Kraljevine SHS:

a. Osobe koje su dobile zavičajno pravo poslije 1. siječnja 1910. na teritoriju prenesenom na Državu Srba-Hrvata-Slovenaca (odnosno, Kraljevinu SHS op.p.), dobivale su srpsko-hrvatsko-slovensko državljanstvo samo pod pogodbom da su za to imale odobrenje Države (odnosno Kraljevine op.p.) Srba-Hrvata-Slovenaca¹⁶.

b. Ako odobrenje nije traženo ili je odbijeno, zainteresirani su dobili (*ipso facto*) punopravno državljanstvo one države koja je vršila suverenost na teritoriju na kojem su prije imali zavičajno pravo (*pertinenzu*)¹⁷.

Pravo na opciju¹⁸ bilo je priznato određenim kategorijama stanovnika navedenih područja, tako da su pravo na individualni (pojedinačni) izbor državljanstva imale:

a. osobe starije od 18 godina koje gube svoje austrijsko/ugarsko državljanstvo a punopravno dobivaju jedno novo državljanstvo (na osnovi članka 70/61). Te su osobe imale mogućnost, za vrijeme od godine dana od stupanja na snagu ovog Ugovora, optirati za

¹³ "Službene novine", broj 254 od 1928. Zakon je stupio na snagu 1.11.1928, citirano u Krbeč, *op. cit.*, str.123 *et seq.* kao Zakon o državljanstvu Kraljevine Jugoslavije (kao što je kasnije izmijenjen zbog promjene imena države).

¹⁴ *Pertinenza* - takozvana "pripadnost osobe nekom području". Prema Zakonu o uređenju zavičajnih odnošaja u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 30 travnja 1880 (objavljen u *Zbornik zakona i naredaba za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, 1880, kom.IX, No.49, a citiran u Krbeč, *op. cit.*, str. 292 *et seq.*), samo hrvatsko-ugarski građanin može steći *pertinenzu* u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (koja je u to doba bila dio Austro-ugarske monarhije) i osoba ju je mogla imati samo u jednoj općini. Stoga valja razlikovati "pravo na državljanstvo" od "državljanstva".

¹⁵ Vidi članak 70. Ugovora iz Saint Germain-a i članak 61. Ugovora iz Trianona.

¹⁶ Vidi članak 76. Ugovora iz Saint Germain-a i članak 62, stavak 1. Ugovora iz Trianona.

¹⁷ Vidi članak 77. Ugovora iz Saint Germain-a i članak 62, stavak 2. Ugovora iz Trianona.

¹⁸ Opcija je izbor između dva državljanstva koji se vrši očitovanjem. To je pojedincu dana mogućnost da izabere svoje državljanstvo kada kraj u kojem boravi prelazi iz jedne države u drugu. Vršeci pravo opcije pojedinac u načelu bira između dotadašnjeg državljanstva i državljanstva države koja je stekla područje (izuzetak vidi pravo opcije po članku 78. Ugovora iz Saint Germain-a i članku 80. Ugovora iz Trianona). Pravo opcije redovito se predviđa međunarodnim ugovorom, bilo ugovorom kojim se područje ustupa bilo naknadnim ugovorom.

državljanstvo one države u kojoj su imali svoje zavičajno pravo prije nego što su dobili zavičajno pravo na prenesenom teritoriju.¹⁹

b. osobe, koje su imale zavičajno pravo na jednom teritoriju koji je bio sastavni dio Austro-ugarske monarhije, i koji se tu razlikuju od većine stanovništva po rasi i po jeziku. Te su osobe mogle, u roku od 6 mjeseci od stupanja na snagu ovog Ugovora, optirati za Austriju, Italiju, Poljsku, Rumunjsku, Državu Srba, Hrvata i Slovenaca ili državu Čehoslovačku, zavisno o tome u kojoj je državi stanovništvo iste rase i jezika kao osoba koja optira. To je bilo individualno pravo svakog pojedinog pripadnika manjine²⁰.

Sve naprijed naveden kategorije stanovnika bile su obvezne, nakon korištenja prava opcije, preseliti se u državu za čije su državljanstvo optirali. Pravo opcije je bilo individualno pravo svakog pripadnika tih kategorija stanovnika.

Nešto drugačija rješenja utvrdio je dvostrani međunarodni ugovor - Rapalski ugovor iz 1920. koji je predvidio posebno povlaštenu kategoriju stanovnika, koja nije bila obvezna preseliti se u Italiju nakon što su optirali za talijansko državljanstvo²¹. Tu kategoriju stanovnika činili su Talijani koji su do 3. studenog 1918. bili pripadnici teritorije bivše Austro-ugarske monarhije, koja je po ugovorima o miru s Austrijom i s Ugarskom i po Rapalskom ugovoru priznata kao sastavni dio Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Oni su imali pravo opcije za talijansko državljanstvo u roku od godine dana od stupanja na snagu Rapalskog ugovora i bili su oslobođeni obveze prijenosa svog domicila (prebivališta) izvan njenog teritorija. To je bilo individualno pravo izbora svakog pojedinca.

Kao što je već naprijed spomenuto, pitanje državljanstva bilo je regulirano i unutarnjim pravom države sljednice, donesenim, međutim, radi provedbe naprijed navedenih međunarodnih ugovora. Tako je, Zakon od državljanstvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, iz 1928, regulirao pitanja državljanstva na jednak način kao i naprijed navedeni međunarodni ugovori.

Njegov paragraf 53 predvidio je da se na dan stupanja na snagu ovog Zakona državljanima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca smatraju:

a. osobe koje su na dan ujedinjenja (1. prosinca 1918.) imale državljanstvo bivše Kraljevine Hrvatske i Slavonije (u okviru Austro-ugarske monarhije) – slučajevi automatskog stjecanja državljanstva - a nisu to državljanstvo izgubile na temelju odredaba ugovora o miru, kao i

b. osobe kojima je ugovorima o miru priznato državljanstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ili su ga temeljem odredaba tih ugovora stekle.

¹⁹ Vidi članak 78. Ugovora iz Saint Germain-a i članak 63. Ugovora iz Trianona.

²⁰ Vidi članak 80. Ugovora iz Saint Germain-a i članak 64. Ugovora iz Trianona.

²¹ Vidi članak 7, stavak 2. Rapalskog ugovora.

Iz svega navedenog je vidljivo da je opće načelo (kriterij) za stjecanje državljanstva države sljednice bilo "zavičajno pravo" - tzv. *pertinenz* (*ius soli*) - pripadnost određene osobe određenom području. Prema Zakonu o uređenju zavičajnih odnošaja u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji iz 1880²², samo hrvatsko-ugarski državljani mogu postići "u kojoj občini zavičajno pravo" i to samo u jednoj općini.

Stjecanje državljanstva države sljednice bilo je automatsko (*ex lege*) i *ipso facto* za sve osobe koje su imale zavičajno pravo (*pertinenz*, poveznica čvršća od današnjeg pojma prebivalište).

Kao izuzetak od pravila, a predviđeno *in favorem* pojedinaca, postojalo je pravo na opciju za drugo državljanstvo od onog kojeg su automatski stekli i to u trima slučajevima; kada je pojedinac imao zavičajno pravo na nekom drugom području koje je sada pod suverenom neke druge države, kada se etnički razlikovao od većine stanovništva a narod kojem pripada je stvorio svoju nacionalnu državu nakon raspada Austro-ugarske monarhije (pravo pripadnika manjine temeljem nacionalnog (etničko) porijekla), kao i za državljanstvo države kojoj nije dopalo područje nakon održanog plebiscita.

Glede mjera poduzetih u odnosu na dvostruko državljanstvo ili slučajeve bez državljanstva, valja podsjetiti da su osobe koje su automatski stekle državljanstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca istodobno izgubile svoje prethodno državljanstvo.

Do gubitka prethodnog državljanstva dolazilo je također u slučajevima u kojima stjecanje novog državljanstva nije bilo automatsko već podvrgnuto prethodnom odobrenju (dozvoli) odnosne države.

Osobe koje su se koristile svojim pravom opcije i odlučile se za državljanstvo različito od onog koje su automatski stekle, automatski su izgubile svoje prijašnje (automatski stečeno) državljanstvo.

Istodobno, odredbama Zakona o državljanstvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca osigurano je, u članku 53, da nitko ne ostane bez državljanstva. Naime, kao državljani nove države smatrane su ne samo osobe kojima je državljanstvo automatski priznato ili su ga stekle, već i osobe koje su imale "zavičajno pravo" bivše Kraljevine Hrvatske i Slavonije kao i druge kategorije osoba navedene u paragrafu 53. tog Zakona.

²² Zakon o uređenju zavičajnih odnošaja u Kraljevini Hrvatskoj i Sloveniji iz 1880, *op.cit.*

V.B. Raspad Kraljevine Jugoslavije, i stvaranje Demokratske Federativne Jugoslavije (kasnije nazvane Federativna Narodna Republika Jugoslavija, a potom Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija).

Pitanje državljanstva stanovnika državnog područja koje je došlo pod suverenitet Demokratske Federativne Jugoslavije (kao države sljednice) bilo je regulirano internim (nacionalnim) pravnim propisima države sljednice (DFJ/FNRJ): Zakon o državljanstvu Demokratske Federativne Jugoslavije iz 1945²³ (stupio na snagu 28. kolovoza 1945.), kasnije izmijenjen i dopunjen kao Zakon o državljanstvu Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1946²⁴. Zakon je stupio na snagu 5. srpnja 1946, a neke njegove odredbe vrijede već od 28. kolovoza 1946, tj. od stupanja na snagu prvobitnog teksta, što je izričito istaknuto u prijelaznim i završnim odredbama zakona²⁵.

Stjecanje državljanstva DFJ/FNRJ bilo je automatsko za sljedeće kategorije stanovnika:

(a) Prema odredbama članka 35. i 36. Zakona, državljanima FNRJ smatrale sve osobe koje su na dan stupanja na snagu Zakona, tj. 28. kolovoza 1945, bile jugoslavenski državljani "prema vrijedećim propisima" - tj. propisima Kraljevine Jugoslavije iz 1928.

Da bi se riješila pravna praznina nastala nepriznavanjem propisa donesenih nakon 6. travnja 1941, Ministarski savjet (vlada) dobio je ovlast da svojim propisima uredi situacije stjecanja (dakle ne samo utvrđivanja postojanja državljanstva, već konstitutivnog stjecanja *ex tunc*) jugoslavenskog državljanstva po Zakonu o državljanstvu Kraljevine Jugoslavije iz 1928. a koje su se odvijale u razdoblju od 6. travnja 1941 do stupanja novog zakona na snagu, 28. kolovoza 1945.

(b) Državljanstvo FNRJ stječu, ukoliko međunarodnim ugovorima ne bude drugačije riješeno, i sve osobe koje imaju zavičajno pravo odnosno općinsku pripadnost na područjima koja su ušla u sastav FNRJ po međunarodnom sporazumu (članak 36.) kao i

²³ "Službeni list FNRJ", broj 64/1945, str.624 *et seq.*, stupio na snagu 28.8.1945.

²⁴ "Službeni list FNRJ" od 5.7.1946, stupio na snagu 5.7.1946. Međutim, neke njegove odredbe vrijedile su od 28.8.1945. iz razloga što je taj Zakon izmijenjena verzija Zakona o državljanstvu DFJ iz 1945 (vidi prethodnu bilješku).

²⁵ Neposredno poslije završetka Drugog svjetskog rata, Privremena narodna skupština donijela je 23. kolovoza 1945. Zakon o državljanstvu Demokratske Federativne Jugoslavije. Ustavotvorna skupština je krajem 1945. donijela odluku kojom, između ostalog, potvrđuje sve zakone Privremene narodne skupštine. Nakon donošenja Ustava FNRJ, a sukladno njegovom članku 136 (na temelju kojeg su se u roku od 6 mjeseci trebale ispitati sve odluke, zakoni i uredbe potvrđene odlukom Ustavotvorne skupštine i donijeti zakoni o tome koje od tih odluka, zakona i uredbi), donesen je 1. srpnja 1946. Ukaz o proglašenju zakona o potvrdi i izmjenama Zakona o državljanstvu DFJ i njime ujedno utvrdio pročišćeni tekst s time da se ubuduće naziva Zakon o državljanstvu FNRJ.

(c) Osobe koje po narodnosti pripadaju jednom od naroda FNRJ a borave na tom području, ako se ne isele s državnog područja FNRJ ili na temelju posebnog propisa ne optiraju za svoje ranije državljanstvo (članak 36)²⁶.

Slijedom navedenog vidljivo je da je unutarnjim zakonodavstvom države sljednice bilo predviđeno automatsko stjecanje državljanstva države sljednice za tri kategorije osoba; one koje su imale (bivše) jugoslavensko državljanstvo (države prednice), one koje su imale zavičajno pravo na području koje je došlo pod vlast države sljednice kao i osobe koje su pripadale jednom od naroda koji su stvorili državu sljednicu a imale su i boravište na teritoriju države sljednice.

Vodeći računa o činjenici da je u tadašnjim jugoslavenskim poslijeratnim prilikama često bilo teško ili nemoguće ispravama dokazivati jesu li ispunjene pretpostavke da se osoba može smatrati jugoslavenskim državljaninom prema članku 35. Zakona o državljanstvu DFJ/FNRJ, unijeta je vrlo važna odredba o presumpciji jugoslavenskog državljanstva. Naime, prema odredbi članka 25, stavka 1. Zakona pretpostavljalo se da je neka osoba državljanin FNRJ: 1. da po narodnosti pripada jednom od naroda FNRJ, 2. da se rodila na području FNRJ ili da je tu odgojena i 3. da tu obično boravi. Pod takvim uvjetima osoba nije trebala dokazivati da ima državljanstvo FNRJ jer se ono pretpostavljalo dok se ne bi dokazalo suprotno. Presumpcija je otpadala, ako je osoba imala neko strano državljanstvo ili je imala, ali je izgubila, državljanstvo FNRJ ili ako je već pozvala na strano državljanstvo. Međutim, ako se osoba jednom koristila presumpcijom jugoslavenskog državljanstva (primjerice, zatražila i dobila svjedodžbu o državljanstvu FNRJ, zatražila upis u birački popis i sl.), nije se poslije toga mogla više pozivati na neko strano državljanstvo (stvorila se neoboriva pretpostavka da je ta osoba jugoslavenski državljanin). Po mišljenju pisaca to je bilo vrlo dobro zakonsko rješenje jer su se s jedne strane građani oslobađali teškog tereta dokazivanja državljanstva a s druge strane onemogućile su se špekulacije s državljanstvom - da se jednom pozivaju na domaće a drugi puta na strano državljanstvo.

Gore navedene odredbe valja tumačiti i kao mjeru kojom se nastojao smanjiti broj osoba koje će, u navedenom slučaju sukcesije, ostati bez državljanstva.

Posebno valja naglasiti da, u skladu s proklamiranim federativnim načelom državnog uređenja Jugoslavije, u Zakon o državljanstvu je bila unijeta odredba po kojoj u novoj državi postoje dvije vrste državljanstva: državljanstvo federacije (savezno državljanstvo) i državljanstvo federalnih jedinica (zemaljska državljanstva, kasnije državljanstva narodne republike). U skladu s načelom jedinstvenosti, svaki je državljanin narodne republike istodobno bio i državljanin FNRJ, a svaki državljanin FNRJ je bio i državljanin jedne narodne republike (članak 1, stavak 2. Zakona). Državljanin FNRJ mogao je imati državljanstvo samo jedne narodne republike. Valja napomenuti da je republičko državljanstvo bilo primarno, dok se jugoslavensko presumiralo, odnosno automatski se vezalo uz postojanje republičkog državljanstva.

²⁶ Za izuzetke od automatskog stjecanja vidi Ugovor o miru s Italijom iz 1947 (vidi bilješka broj 31).

Najvažniji izvori republičkog državljanstva bili su republički zakoni o državljanstvu²⁷. Određivanje kruga republičkih (zemaljskih) državljana bilo je teško i složeno političko i pravno pitanje. Naime, to se državljanstvo nije moglo nadovezati na prijašnje stanje, budući da se radilo o institutu koji je bio nepoznat u zakonodavstvu Kraljevine Jugoslavije.

Odlučeno je da kao glavni kriterij određivanja kruga osoba koje stječu republičko (zemaljsko) državljanstvo bude zavičajnost odnosno članstvo općine. To su bili stari, poznati i priznati, pravni instituti (zavičajnost u Hrvatskoj), koji su stvarali pravnu vezu između građana s određenim užim područjem. Prema članku 37, stavak 1. Zakona o državljanstvu DFJ glavna osnova za određivanje državljanstva zemlje bila je zavičajnost (članstvo općine). Tako su državljani zemalja postali oni jugoslavenski državljani koji su na dan 6. travnja 1941. imali zavičajnost odnosno pripadnost kojoj općini na području dotične zemlje (mjerodavan je bio upravo dan 6. travnja 1941. jer se nisu uzimale u obzir promjene zavičajnosti (članstvo općine) koje su nastale u vremenu od 6. travnja 1941. do 28. kolovoza 1945.)

Uz određene pretpostavke i u određenom roku, kasnije je dana mogućnost državljaninu FNRJ, koji nije želio biti državljanin republike primjenom kriterija zavičajnosti, da ima državljanstvo neke druge republike. Na temelju valjane izjave osoba određivalo se državljanstvo one narodne republike za koju se odlučila, i to s retroaktivnim djelovanjem. Kasnijim dopuna Zakon propisano je da će se zakonima republika odrediti način na koji će državljani FNRJ, koji su već postali državljani neke druge narodne republike, moći izjasniti o tome da žele biti državljani druge narodne republike.

Postojali su, međutim, i slučajevi isključenja pojedinih kategorija osoba od državljanstva države sljednice (DFJ/FNRJ)²⁸. Svrha takve odredbe bila je spriječiti ili smanjiti slučajeve dvostrukog državljanstva.

Iz naprijed navedenog, vidljivo je da je opće načelo za stjecanje državljanstva države sljednice (DFJ/FNRJ) bilo "državljanstvo bivše države". Uz navedeno načelo, neke su kategorije osoba za stjecanje novog državljanstva bile određene "zavičajnim pravom" pertinenza (*ius soli*) a neke "boravištem" - *ius soli* vezano s "nacionalnim (etničkim) porijeklom" (pripadnost jednom od naroda koji su tvorili FNRJ).

²⁷ Zadnji zakon o republičkom državljanstvu u SR Hrvatskoj bio je Zakon o državljanstvu SR Hrvatske, N.N. broj 32/77.

²⁸ Ti su slučajevi predviđeni u Ugovoru o miru s Italijom iz 1947. a detaljnije su u ovom radu opisani pod slučajem sukcesije države prijenosom (*cesijom*) talijanskog državnog područja Jugoslaviji - pod V.C.

V.C. Prijelaz dijela talijanskog državnog područja u FNRJ - sukcesija države (prijenos (*cesija*) državnog područja) odvijala se dva puta; 1947. kada je državno područje preneseno po Ugovoru o miru s Italijom i 1954. kada je dio tzv. "Slobodnog teritorija Trsta" (državno područje određeno u članku 21. Ugovora o miru s Italijom) prenesen na FNRJ.

Državljanstvo stanovnika državnog područja koje je preneseno pod suverenitet države sljednice (FNRJ) bilo je određeno u mnogostranim i dvostranim međunarodnim ugovorima i u nacionalnim propisima države sljednice (FNRJ).

Jugoslavija je sklopila nekoliko međunarodnih ugovora koji su se odnosili na pitanje državljanstva;

- i. Ugovor o miru s Italijom, Pariz, 10. veljače 1947²⁹ (u daljnjem tekstu: Ugovor o miru s Italijom);
- ii. Sporazum između FNRJ i Talijanske Republike o uređenju izvjesnih pitanja koja se odnose na opcije, Rim, 23.12.1950³⁰;
- iii. Memorandum o suglasnosti između Vlade Italije, Ujedinjene Kraljevine, Sjedinjenih država i Jugoslavije o Slobodnom Teritoriju Trsta, London 5.10.1954³¹.
- iv. Ugovor između SFRJ i Republike Italije, Osimo (Ancona), 10.11.1975. (Osinski sporazumi)³²

U internim (nacionalnim) pravnim propisima, FNRJ je (kao država sljednica), podrobnije i provedbeno, riješila pitanja državljanstva koja su ugovorena u međunarodnim ugovorima:

- i. Zakon o državljanstvu osoba na području pripojenom FNRJ po Ugovoru o miru s Italijom od 6.12.1947³³.
- ii. Pravilnik o opciji s područja pripojenog FNRJ po Ugovoru o miru s Italijom od 24.12.1947³⁴.

U spomenutim slučajevima sukcesije, prijenosa dijela državnog područja iz 1947. i 1954, primjenjivana su različita rješenja glede stjecanja državljanstva, i to kako glede automatskog stjecanja državljanstva države sljednice tako i glede prava na izbor državljanstva (pravo na opciju).

U slučaju prijenosa državnog područja po Ugovoru o miru s Italijom iz 1947, bilo je predviđeno automatsko stjecanje državljanstva FNRJ za sve osobe talijanskog državljanstva, koje su na dan 10. lipnja 1940. imale prebivalište (*domicil*) na području koje je

²⁹ "Službeni list FNRJ", broj 74 od 29.8.1947.

³⁰ "Dodatak Službenog lista", broj 12 od 21.7.1956.

³¹ "Službeni list FNRJ", Dodatak broj 6, od 27.10.1954, citirano iz Krbeč, op. cit., str.359 te se.

³² "Službeni list, Međunarodni ugovori", broj 1 od 11.3.1977.

³³ "Službeni list FNRJ", broj 104 od 6.12.1947, citirano iz Krbeč, op. cit., str. 69 te se.

³⁴ "Službeni list", broj 109 od 24.12.1947, str. te se.

pripojeno teritoriju FNRJ, kao i njihova djeca rođena poslije tog dana. Te su osobe stekle savezno državljanstvo FNRJ danom stupanja na snagu Ugovora o miru (15. rujna 1947.)³⁵.

Navedene su osobe automatski stekle savezno državljanstvo FNRJ i republičko državljanstvo, i to one narodne republike na čijem su području te osobe imale prebivalište na dan 10. lipnja. 1940³⁶. Osobe koje su imale istu nacionalnu pripadnost kao narod neke druge narodne republike imale su pravo dati izjavu pred nadležnim jugoslavenskim vlastima da želi postati državljanin one republike čijoj narodnosti pripada. U tom slučaju, smatralo se da je ta osoba stekla državljanstvo te druge narodne republike na dan 15. rujna 1947.

Opći uvjeti (kriterij) za stjecanje državljanstva države sljednice bilo je posjedovanje "državljanstva" (stečena prava) bivše države zajedno s prebivalištem (*domicil*), dakle - ius soli.

Određeni krug osoba dobio je, međutim, pravo na izbor državljanstva, te su pod određenim uvjetima i rokovima opcijom mogle zadržati talijansko državljanstvo. Te su osobe bile izuzete od automatskog stjecanja državljanstva FNRJ i to na sljedeći način; osobe talijanskog državljanstva, koje su na dan 10. lipnja 1940. imale prebivalište (*domicil*) na području koje je pripojeno teritoriju FNRJ, i čiji je razgovorni jezik talijanski, dobile su pravo optirati za talijansko državljanstvo u roku od godine dana od stupanja na snagu Ugovora. Svaka osoba koja je optirala na taj način zadržala je talijansko državljanstvo i nije se smatralo (točnije, fingiralo) da je stekla državljanstvo države, kojoj je teritorije ustupljena (jugoslavensko)³⁷.

Kategorija osoba s pravom na opciju bila je određena s kumulativnim postojanjem "državljanstva", "prebivališta" i "razgovornog jezika".

Država kojoj je teritorij ustupljen, može zahtijevati od osoba koje budu koristile pravo opcije, da se presele u Italiju u roku od godine dana računajući od dana optiranja.³⁸. Pravo na opciju je bilo individualno pravo svake osobe.

Podrobnije odredbe o korištenju prava na opciju bile su predviđene internom zakonodavstvu Jugoslavije i to u Zakonu o državljanstvu osoba na području pripojenom FNRJ po Ugovoru o miru s Italijom od 6.12.1947 i Pravilniku o opciji s područja pripojenog FNRJ po Ugovoru o miru s Italijom od 24.12.1947.

Slično pravo na izbor državljanstva (jugoslavenskog - i to, i saveznog i republičkog) bilo je predviđeno za talijanske državljane čiji je razgovorni jezik jedan od jugoslavenskih jezika (srpski, hrvatski ili slovenski) a čije se stalno mjesto boravka nalazi na talijanskom teritoriju. Oni su mogli steći jugoslavensko državljanstvo ako jugoslavenske vlasti uvažavaju

³⁵ Vidi članak 19, stavak 1. Ugovora o miru s Italijom.

³⁶ Vidi članak 1, stavak 1. Zakona o državljanstvu osoba na području pripojenom FNRJ po Ugovoru o miru s Italijom od 6.12.1947.

³⁷ Vidi članak 19, stavak 2. Ugovora o miru s Italijom.

³⁸ *Ibid*, članak 19, stavak 3.

molbu koju oni podnesu diplomatskom ili konzularnom predstavniku Jugoslavije u Italiji. Jugoslavenske vlada je bila obvezana diplomatskim putem dostaviti talijanskoj vladi popis osoba koje su na taj način stekle jugoslavensko državljanstvo. Na dan službene dostave popisa, osobe navedene u njemu su gubile talijansko državljanstvo. Talijanska vlada je mogla tražiti od tih osoba da se presele u Jugoslaviju u roku od godine dana računajući od dana spomenute službene dostave.³⁹

Iz navedenog proizlazi da je Ugovorom o miru s Italijom bilo predviđeno automatsko stjecanje državljanstva FNRJ (kao države sljednice) za osobe koje su imale prebivalište na ustupljenom teritoriju. Uz savezno, automatski se stjecalo i republičko državljanstvo republike u kojoj je osoba imala prebivalište, s mogućnošću opcije za koje drugo republičko državljanstvo ako je osoba imala nacionalnu pripadnost naroda u toj drugoj republici.

Izuzetak od automatskog stjecanja odnosio se na osobe koje su imale boravište na ustupljenom području ali im je razgovorni jezik bio talijanski te su, slijedom toga, imale pravo opcije za talijansko državljanstvo. Ukoliko su se koristile pravom opcije, one nisu stekle talijansko državljanstvo nego su ga zadržale te se fingiralo kao da nisu nikad niti stekle jugoslavensko državljanstvo.

Radi sprječavanja nastanka slučajeva dvostrukog državljanstva ili slučajeva bez državljanstva, poduzimane su sljedeće mjere.

Talijanski državljani koji su imali boravište dana 10. lipnja 1940. na prenesenom državnom području stekli su, na dan stupanja na snagu Ugovora o miru s Italijom savezno državljanstvo FNRJ kao i državljanstvo odgovarajuće narodne republike. Izbjegnuti su slučajevi osoba bez državljanstva.

Međutim, kod talijanskih državljana kojima je govorni jezik bio talijanski i koji su koristili pravo na opciju, smatralo se da nisu stekli državljanstvo FNRJ te su zadržali talijansko državljanstvo. Na taj se način izbjeglo stvaranje slučajeva dvojnog državljanstva.

U slučaju sukcesije države glede državnog područja određenog u članku 21. Ugovora o miru s Italijom - tzv. "Slobodnog Teritorija Trsta" - koji je prenesen (*cediran*) djelomično Italiji a djelomično FNRJ 1954, stjecanje državljanstva bilo je određeno na sljedeći način.

Stjecanje državljanstva države sljednice bilo je uređeno Osimskim sporazumima na način da je izrijekom određeno da će se državljanstvo države sljednice steći u skladu s njenim unutarnjim propisima. Za dio koji je pripao FNRJ, mjerodavni su bili, dakle, propisi FNRJ. Slijedom navedenog, sukladno Osimskim sporazumima a temeljem unutarnjih propisa FNRJ, stjecanje jugoslavenskog državljanstva je bilo automatsko za sljedeću kategoriju osoba:

³⁹ *Ibid*, članak 20.

- osobe koje su 10. lipnja 1940. bile talijanski državljani i koje su imale stalno boravište na teritoriju navedenom u članku 21 Ugovora o miru s Italijom iz 1947 (te njihovi potomci rođeni nakon tog datuma) ako se stalno boravište tih osoba u trenutku stupanja na snagu ovog Ugovora nalazi na teritoriju FNRJ⁴⁰.

Nije bilo slučajeva izuzeća od automatskog stjecanja državljanstva FNRJ. Osobe koje su iskoristile svoje pravo na iseljenje u Italiju i stjecanje talijanskog državljanstva bile su otpuštene iz jugoslavenskog državljanstva (saveznog i republičkog). Upravo činjenica da su te osobe, nakon korištenja prava na opciju, bile otpuštene iz jugoslavenskog državljanstva ukazuje na to da su one, prvo, automatski stekle jugoslavensko državljanstvo.

Pravo na izbor državljanstva, i to na posredan način, bilo je priznato pripadnicima talijanske manjine na koje se odnosi odredba stavka 1, članka 3. Osimskih sporazuma (o stjecanju državljanstva države sljednice sukladno njenom zakonodavstvu - ako su 10. lipnja 1940. bile talijanski državljani i imale stalno boravište na teritoriju navedenom u članku 21 Ugovora o miru s Italijom iz 1947, a stalno je boravište tih osoba u trenutku stupanja na snagu ovog Ugovora nalazi na teritoriju FNRJ)⁴¹.

Pravo na izbor državljanstva bilo je omogućeno, posredno, izborom na iseljenje u Italiju, pod uvjetima predviđenim u razmjeni pisama koja su priložena uz Osimske sporazume⁴².

Pravo na izbor državljanstva je bilo individualno pravo svakog pojedinca a ne zajedničko (kolektivno) pravo pripadnika talijanske manjine na tom području. Svaki gore navedeni pripadnik talijanske manjine trebao je izraziti svoju volju za iseljenjem u Italiju i to preko jugoslavenskih vlasti. Talijanske vlasti su potom, nakon ispitivanja statusa svakog pojedinog podnositelja zahtjeva, izvijestile jugoslavenske vlasti o tome smatraju li podnositelj zahtjeva pripadnikom talijanske manjine i priznaju li mu talijansko državljanstvo. U takvim slučajevima su jugoslavenske vlasti bile obvezne podnositelju zahtjeva dati otpust iz jugoslavenskog državljanstva. Podnositelj zahtjeva je bio obvezan iseliti se iz FNRJ u roku od 3 mjeseca od primitka službene obavijesti o njegovom otpustu iz jugoslavenskog državljanstva. Dan iseljenja se ujedno smatrao kao dan njegova gubitka jugoslavenskog državljanstva.

Isto takvo pravo bilo je priznato i pripadnicima (raznih) jugoslavenskih manjina - koji su bili talijanski državljani i imali 10. lipnja 1940. stalno boravište na dijelu teritorija bivšeg Slobodnog Teritorija Trsta koji je postao talijanski.

Opći uvjet (kriterij) za automatsko stjecanje državljanstva države sljednice bilo je postojanje "državljanstva" bivše države zajedno sa "stalnim boravištem" - *ius soli*.

⁴⁰ Na odgovarajućim područjima koja su pripala FNRJ - ta su pitanja bila regulirana Zakonom o državljanstvu osoba na području pripojenom FNRJ po Ugovoru o miru s Italijom od 6.12.1947.

⁴¹ Vidi članak 3, stavak 2. Osimskih sporazuma iz 1975.

⁴² *Ibid*, Dodatak VI.

Kategorija osoba s pravom na opcije bila je određena s kumulativnim postojanjem “državljanstva”, “stalnog boravišta” i “pripadnosti manjini”.

Nastanak slučajeva dvostrukog državljanstva ili slučajeva bez državljanstva, izbjegnut je na sljedeći način.

Talijanski državljani koji su dana 10. lipnja 1940. imali stalno boravište na državnom području koje je pripalo FNRJ, automatski su stekli jugoslavensko državljanstvo, te se nisu pojavili slučajevi bez državljanstva.

S druge strane, pripadnici talijanske manjine koji su koristili pravo na preseljenje u Italiju te im je priznato talijansko državljanstvo, dobivali su otpust od jugoslavenskog (saveznog i republičkog) državljanstva. Tako su izbjegnuti slučajevi dvojnog državljanstva.

V.D. Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i osnivanje Republike Hrvatske (8. listopada. 1991).

V.D.1. NASTANAK REPUBLIKE HRVATSKE

Iako osporavana od nekih, činjenica raspada bivše SFRJ potvrđena je na međunarodnom planu od relevantnih međunarodnih tijela. Arbitražna komisija UN/EZ Konferencije o bivšoj Jugoslaviji, koja je osnovana ne bi li riješila pravna pitanja vezana za događaje ne području tadašnje SFRJ, utvrdila je u Mišljenju broj 8 da je “proces raspada SFRJ... sada dovršen i da SFRJ više ne postoji”. Dodatno je utvrđeno, u Mišljenju broj 9, da “niti jedna od država sljednica ne može samo za sebe tražiti prava na članstvo koja je prije uživala SFRJ”. Navedeno je stajalište potvrđeno u rezoluciji Vijeća sigurnosti 777(1992) koja je “primila na znanje” da je “država, nekada znana pod nazivom SFRJ, prestala postojati”.

U Mišljenju broj 10, Arbitražna komisija je utvrdila da, budući da ne postoji sporazum između država sljednica o sukcesiji prava i obveza SFRJ, trebaju se primijeniti opća načela međunarodnog prava koja se odnose na sukcesiju države glede međunarodnih ugovora, imovine, arhiva i dugova.

U Mišljenju broj 11, Arbitražna komisija je utvrdila datume sukcesije država za svaku od pet država sljednica bivše SFRJ:

- Republika Hrvatska 8. listopada 1991.
- Republika Slovenija 8. listopada 1991.
- Republika Makedonija 17. studenoga 1991.
- Republika Bosna i Hercegovina 6. ožujka 1992.
- SR Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) 27. travnja 1992.

Nadalje je utvrđeno da, osim ukoliko se sljednice ne dogovore drugačije, navedeni su datumi trenutak kada su državna imovina, arhivi, dugovi i ostala prava bivše SFRJ prešli na pojedinu državu sljednicu.

Republika Hrvatska može se smatrati državom od 25. lipnja 1991. na temelju "Ustavne odluke o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske"⁴³, koju je donio Sabor Republike Hrvatske zajedno s "Deklaracijom o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske"⁴⁴. Međutim, danom sukcesije država, tj. danom kad je Hrvatska postala sljednica SFRJ, smatra se 8. listopada 1991. zbog tromjesečnog roka o suspenziji primjene navedene ustavne odluke, koji je bio određen Zajedničkom deklaracijom usvojenom na Brijunima od 7. srpnja 1991, a što je potvrdio i Sabor Odlukom i Zaključkom od 8. listopada 1991.⁴⁵ Opća prihvaćenost 8. listopada 1991, kao dana sukcesije Republike Hrvatske vidljiva je ne samo iz naprijed citiranog Mišljenja Arbitražne komisije broj 11, već i iz opće prihvaćene međunarodnopravne prakse sukcesije Republike Hrvatske međunarodnim ugovorima. Depozitari mnogostranih međunarodnih ugovora, nakon notifikacije sukcesije Republike Hrvatske pojedinom međunarodnom ugovoru, smatraju Hrvatsku njenom strankom upravo od 8. listopada 1991. Na jednak način, pri ugovaranju sukcesije dvostranih međunarodnih ugovora, redovito se uzima taj datum kao trenutak od kada se u odnosima između Republike Hrvatske i te druge države primjenjuju svi, ili određeni, ugovori koji su bili na snazi između te države i bivše SFRJ.

Zakoni o državljanstvu su bili među prvim zakonskim aktima donesenim od država sljednica bivše SFRJ. Postupak stjecanja državljanstva je velikoj mjeri već dovršen u većini država sljednica.

V.D.2 PRAVNI IZVOR ZA STJECANJE HRVATSKOG DRŽAVLJANSTVA

a. U Republici Hrvatskoj, državljanstvo osoba s područja koje je došlo pod suverenost Republike Hrvatske, odnosno načini i uvjeti stjecanja hrvatskog državljanstva, regulirano je njenim unutrašnjim zakonodavstvom; Zakonom o hrvatskom državljanstvu⁴⁶.

b. U okviru Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji, bilo je pokušaja pitanje državljanstva osoba s područja bivše SFRJ ugraditi u mnogostrani međunarodni ugovor koji bi regulirao niz pitanja vezanih za sukcesiju bivše SFRJ, a koji bi se sklopio između svih država sljednica. U tom smislu je 1994 godine državama sljednicama podnesen "The Draft Treaty Concerning Succession to the Former SFRY", koji je između ostalog predlagao sporazumno utvrđivanje načela za rješavanje pitanja državljanstva od pojedinih država sljednica⁴⁷. Kao osnovno pravilo predloženo je da se svaki državljanin SFRJ, koji je

⁴³"Narodne novine", broj 31/91, str. 849-850.

⁴⁴ *Ibid*, str. 850-852.

⁴⁵ *Ibid*, broj 53/91, str. 1463 i 1464.

⁴⁶ "Narodne novine", broj 53/91, 70/91 i 28/92.

⁴⁷ Uz navedeno načelo, koje je u cijelosti već prihvatio hrvatski zakon o državljanstvu, predlagano je da su države sljednice slobodne u propisivanju stjecanja i gubitka svog državljanstva pod uvjetom da niti jedan državljanin bivše SFRJ ne smije ostati bez državljanstva, te da će se dopuštati dvojno državljanstvo, bez obveze odricanja od jednog od državljanstva ili prava države na oduzimanje jednog od njih (članak II.2).

na dan sukcesije odgovarajuće republike bio i državljanin te republike, smatra državljaninom države sljednice koja je nastala iz te republike (članak II.1). Dakle, osnovno načelo za stjecanje državljanstva države sljednice bilo bi *državljanstvo odgovarajuće republike* u državi prednici. Do sada, isključivo zbog potpunog pomanjkanja kooperativnosti od SRJ (koja, suprotno stajalištima svih ostalih 4 sljednica, ustraje na kontinuitetu – isključivo za SRJ) nije postignut nikakav sporazum o bilo kojem pitanju koji proizlazi iz sukcesije bivše SFRJ a o kojima se raspravlja u okviru, sada nazvane, Konferencije za provedbu mira (Peace Implementation Conference – PIC), s mirovnim posrednikom Sir Arthurom Wattsom. Usprkos nastojanjima da se prikaže i najmanji napredak u pregovorima oko sukcesije bivše SFRJ, postizanjem suglasnosti oko tzv. Mini sporazuma, koji u sebi sadrži gotovo već riješena i stoga nesporna pitanja sukcesije, niti o njemu nije bilo moguće postići sporazum, zbog protivljenja SRJ. U ovom je trenutku još neizvjesno na koji će se način nastaviti rješavanje pitanja sukcesije (nastavak dosadašnjih pregovora konsenzusom, arbitraža, odluka Vijeća sigurnosti ili nešto drugo). Međutim, nije vjerojatno da će buduće rješenje pitanje državljanstva u većoj mjeri odstupati od već prihvaćenih rješenja u nacionalnom zakonodavstvu Republike Hrvatske, koje je sukladno i većini zakonodavstava država sljednica o tom pitanju.

c. Na početku rada spomenuti Nacrt članaka iz Trećeg izvještaja posebnog izvjestitelja Komisije za međunarodno pravo pod nazivom “Državljanstvo u odnosu na sukcesiju država” izrađen sa svrhom da se jednom dovršeni članci (između ostalog i nakon dobivenih primjedbi i stajališta država članica UN) podnesu Općoj skupštini na usvajanje, u formi međunarodnopravnog instrumenta, možda će jednom biti pravni okvir za rješavanje pitanja državljanstva u slučajevima sukcesije država. Za pretpostaviti je da će se i odnositi (samo) na slučajeve sukcesije nastale nakon stupanja na snagu tog međunarodnopravnog instrumenta. U ovom trenutku je teško predvidjeti na kakvo će stajalište država naići do sada izrađeni nacrti članaka, te, slijedom toga, u kojem smjeru i kojom brzinom će ići dovršavanje cijelog instrumenta. Za Republiku Hrvatsku, kao i sve druge države, u ovom trenutku mjerodavne bi mogle biti samo odredbe u nacrtu koje već sada odražavaju postojeće, opće običajno međunarodno pravo. Kratkim uvidom u tekst ponuđenog nacrta, mišljenja smo da glavni članci nacrta ipak ne odražavaju već postojeće običajno međunarodno pravo, već da predstavljaju progresivni razvitak (“*progressive development*”)⁴⁸ međunarodnog prava. Iako su kodifikacija međunarodnog prava i “*progressive development*” glavni zadaci Komisije za međunarodno pravo, prevladavajući element “*progressive development*” u nekom međunarodnopravnom instrumentu može

⁴⁸ O odnosu kodifikacije i progresivnog razvitka vidi u Ibler, Vladimir, Rječnik međunarodnog javnog prava, *op.cit.*, str. 257, 126 i 127.

odužiti postupak njegovog usvajanja, a u konačnici, i stupanja na snagu⁴⁹.

U Republici Hrvatskoj, Zakon o hrvatskom državljanstvu iz 1991 prihvatio je sljedeća rješenja glede stjecanja državljanstva, te se hrvatskim državljaninom na dan stupanja zakona na snagu smatraju sljedeće dvije kategorije osoba:

(a) Hrvatskim državljaninom se smatra osoba koja je to svojstvo stekla po propisima važećim na dan stupanja na snagu ovog zakona⁵⁰.

Na taj su način sve osobe koje su imale državljanstvo SR Hrvatske automatski stekle državljanstvo Republike Hrvatske. Budući da su svi državljani bivše SFRJ istodobno imali i

⁴⁹ U Prvom dijelu pod nazivom "Opća načela glede državljanstva u odnosu na sukcesiju država" obvezuju se države "poduzeti odgovarajuće mjere da osobe koje su imale državljanstvo države prednice ne postanu, kao posljedica sukcesije, osobe bez državljanstva" (članak 3), pri čemu se presumira da su "osobe koje su imale *redovito prebivalište (habitual residence)* na državnom području koje je predmet sukcesije, stekle državljanstvo države sljednice u odnosu na to područje" (članak 4). Cijeli je tekst koncipiran na način da se pravo na stjecanje državljanstva daje osobi koja je imala državljanstvo države prednice, omogućujući joj, između ostalog, stjecanje državljanstva države sljednice koja je stekla državno područje na kojem je ta osoba imala prebivalište. U konkretnom slučaju, u odnosu na Republiku Hrvatsku to bi značilo da bi pravo na stjecanje hrvatskog državljanstva imali svi državljani bivše SFRJ koji su imali prebivalište u Republici Hrvatskoj na dan sukcesije. U Drugom dijelu, pod nazivom "Načela primjenjiva u posebnim slučajevima sukcesije država", takva se stajališta detaljnije razrađuju upravo u slučajevima "Raspada države" (Odjeljak 3, članci 22. i 23.). Tako bi, "svaka država sljednica bila obvezna dodijeliti svoje državljanstvo osobi koja je bila državljanin države prednice a koja je imala prebivalište na državnom području koje je stekla odnosna država sljednica" (članak 22, stavak 1 (a)) kao i "osobe koje ne podpadaju pod podparagraf (a), ali imaju odgovarajuću pravnu svezu s konstitutivnom jedinicom države prednice oja je postala dio države sljednice" (članak 22, stavak 1, (b)(i)), odnosno osobe koje su rođene ili imale zadnje prebivalište na državnom području koje je pripalo odnosnoj državi sljednici (članak 22, stavak 1, (b)(ii)). Iz izloženih odredbi je vidljivo da bi država sljednica trebala biti obvezna dati svoje državljanstvo svim državljanima države prednice, neovisno o tome jesu li bili i državljani odgovarajuće konstitutivne jedinice države prednice (načelo prihvaćeno u hrvatskom zakonodavstvu), ukoliko su imali prebivalište na njenom području (podparagraf (a)) ili su bili rođeni, odnosno imali posljednje prebivalište na njenom području (podparagraf (b)).

Navedena načela razlikuju se od načela prihvaćenih u zakonodavstvima, ne samo RH, već i ostalih sljednica bivše SFRJ, koje umjesto "državljanstva države prednice" i "prebivališta na teritoriju države sljednice", za automatsko stjecanje državljanstva traže "državljanstvo konstitutivne jedinice". Međutim, bivšim državljanima države prednice koji imaju prebivalište u određenoj državi sljednici, zakonodavstva država sljednica omogućavaju lakši (privilegirani) način stjecanja njenog državljanstva (prirođenje).

U komentarima uz rečene članke, posebni izvjestitelj je pokušao obrazložiti zauzeto stajalište dvama razlozima. Pokušao je utvrditi postojanje takve prakse, po našem mišljenju neutemeljeno, pri raspadu Austro-ugarske monarhije, pokušavajući poveznicu "*pertinenza*" okarakterizirati kao prebivalište (*habitual residence*). Mišljenja smo da je *pertinenza* bila više od prebivališta; posebna veza pojedinca s određenom općinom, te je predstavljala "pravo na državljanstvo". Uz navedeno upozoravamo da *pertinenzu* nisu mogli uopće dobiti stranci, već je to pravo bilo rezervirano samo za državljane te države. (kako je s prebivalištem?). Kao drugi razlog naveden je interes takvih pojedinaca steći državljanstvo države u kojoj imaju prebivalište, obrazlažući to i velikim brojem osoba koje su se koristile pravom stjecanja državljanstva države sljednice na lakši (privilegirani) način, pozivomna prebivalište u toj državi. Tek će komentari država na dostavljeni Nacrt, preliminarno pokazati u kolikoj mjeri takva rješenja zaista ogovaraju običajnom međunarodnom pravu a u kolikoj mjeri su "samo" *de lege ferenda*, odnosno progresivni razvitak međunarodnog prava.

⁵⁰ Vidi članaka 30, stavak 1. Zakona o hrvatskom državljanstvu.

državljanstvo jedne od republika, ovom se odredbom željelo izbjeći nastajanje osoba bez državljanstva.

(b) Hrvatskim državljaninom se smatra i pripadnik hrvatskog naroda koji na dan stupanja na snagu ovog zakon nema hrvatsko državljanstvo, a na taj dan ima prijavljeno prebivalište u Republici Hrvatskoj, ako da pisanu izjavu da se smatra hrvatskim državljaninom⁵¹. U navedenom slučaju, potrebno je kumulativno ispunjenje tri uvjeta: pripadnost hrvatskom narodu, prebivalište i pisana izjava da se smatra hrvatskim državljaninom. Takvo stjecanje hrvatskog državljanstva je *ex tunc*, od dana stupanja na snagu Zakona o hrvatskom državljanstvu.

Nisu postojali izuzeci od gore navedenog načela da su te dvije skupine osoba smatrane državljanima Republike Hrvatske od dana stupanja na snagu Zakona o državljanstvu.

Zakon nije predvidio mogućnost opcije. Međutim, svaka osoba koja je stekla hrvatsko državljanstvo na naprijed navedeni način, mogla je zatražiti primitak u državljanstvo i neke druge države sljednice bivše SFRJ ili bilo koje druge države, bez obveze istodobnog gubitka (*i.e.* oduzimanja) hrvatskog državljanstva. Ustav Republike Hrvatske određuje da se državljaninu Republike Hrvatske ni pod kojim uvjetima ne može oduzeti hrvatsko državljanstvo (članak 9, stavak 2 Ustava RH).

Nadalje, osoba koja je rođena na teritoriju Republike Hrvatske, ili koja je u braku s hrvatskim državljaninom i kojoj je odobreno trajno nastanjenje na području Republike Hrvatske, može prirođenjem steći hrvatsko državljanstvo, bez dobivenog otpusta (*i.e.* odricanja) iz stranog državljanstva.

Dok je Zakon o hrvatskom državljanstvu poduzeo mjere za izbjegavanje nastanka osoba bez državljanstva, pozivom na činjenicu da su svi državljani bivše SFRJ istodobno imali i državljanstvo jedne od republika (te ukoliko bi i sve države sljednice omogućile automatsko stjecanje državljanstva osobama koje su imale državljanstvo odgovarajuće republike, ne bi dolazilo do osoba bez državljanstva); za razliku naprijed izloženih slučajeva sukcesije na području Republike Hrvatske, hrvatski zakon o državljanstvu nije poduzeo mjere za izbjegavanje nastanka osoba s dva ili više državljanstva.

Tako, se osoba, koja nije imala državljanstvo Republike Hrvatske u bivšoj SFRJ već ima državljanstvo neke druge države, smatra hrvatskim državljaninom ako je kao pripadnik hrvatskog naroda s prebivalištem u RH dala odgovarajući izjavu. Pri tome se ne mora odreći svog ranijeg državljanstva. Na sličan način, dvostruko ili višestruko državljanstvo mogu steći osobe rođene na teritoriju Republike Hrvatske, ili koje su u braku s hrvatskim državljaninom ako im je odobreno trajno nastanjenje na području Republike Hrvatske.

⁵¹ *Ibid*, članak 30, stavak 2.

VI. ZAKLJUČAK

Svi naprijed navedeni slučajevi sukcesije država pokazali su da je neophodno utvrditi pravila glede državljanstva osoba koje su u određenoj vezi s državnim područjem koje je bilo predmet sukcesije. Ta pravila mogu biti bilo međunarodnopravne prirode, ugrađena u međunarodne ugovore (često, ugovore o miru, ili druge ugovore koji se sklapaju nakon prestanka rata), unutarnjopravne prirode, ugrađena u zakonodavstvo države sljednice, ili njihova kombinacija. Kriteriji utvrđeni za automatsko stjecanje državljanstva države sljednice, ili izuzimanja od istog kao i utvrđivanje prava na izbor (prava i neprava opcija), kreću je od “državljanstva (sastavnog) dijela države sljednice”, “prava na državljanstvo” (primjerice, *pertinenz*), “boravišta” (domicil), “prebivališta”, “etničkog porijekla” i slično, te njihovih kombinacija.

Ne dirajući u suvereno pravo države za utvrđivanjem načina i uvjeta za stjecanje njenog državljanstva, a uzimajući u obzir jedno od osnovnih ljudskih prava - pravo na državljanstvo, u modernoj međunarodnopravnoj praksi zamjetan je pokušaj da se međunarodnopravnim pravilima utvrde načela (minimumi zaštite i pravne sigurnosti za osobu koja ima državljanstvo jedne države da bi potom, neovisno o njenoj volji, prestankom te države, to državljanstvo izgubila i ostala bez državljanstva) u okvirima kojih bi države trebale urediti svoje zakonodavstvo glede njenog državljanstva.

Neovisno o prirodi pravnih pravila koja reguliraju državljanstvo osoba koje su u određenoj vezi s državnim područjem koje je predmet sukcesije, postalo je jasno da se određena pravila trebaju poštivati u slučajevima sukcesije država, kao što su primjerice poduzimanje mjera za izbjegavanje nastanka slučajeva bez državljanstva, izbjegavanje ili bar ograničavanje broja slučajeva nastanka dvojnog/višestrukog državljanstva te omogućavanje određenim kategorijama osoba pravo izbora (na izravan ili bar na posredan način).

Uzimajući u obzir posljedice gubitka, ali i promjene državljanstva, uopće (pravni položaj i čitav niz prava u određenoj državi proizlaze upravo iz činjenice da je ta osoba državljanin te države, primjerice pravo stjecanja vlasništva nad nekretninama, plaćanje poreza, aktivno i pasivno pravo glasovanja na izborima i slično), mišljenja smo da bi, neovisno o kriterijima koji su prihvaćeni kao uvjet za stjecanje državljanstva države sljednice, osobama koje su izložene takvim promjenama valjalo olakšati svakodnevni život u tom razdoblju “tranzicije”, prije svega davajući im pravnu sigurnost. Upravo stoga, pravila vezana za državljanstvo u slučajevima sukcesije trebala bi težiti u što većoj mjeri automatskom stjecanju državljanstva države sljednice, uz omogućavanje prava izbora i nekog drugog državljanstva ali prije svega davanjem zaštite stečenim pravima tih osoba za vrijeme države prednice.

VII. LITERATURA:

Andrassy, Juraj, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.

Andrassy, Juraj, Bakotić, Božidar, Vukas, Budislav, *Međunarodno pravo 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 261.

Ibler, Vladimir, *Rječnik međunarodnog javnog prava*, Informator, Zagreb, 1987.

Krbek, dr. Ivo, *Zakon o državljanstvu (sa komentarom)*, izdanje Službenog lista FNRJ.

Povelja Ujedinjenih naroda, N.N.-M.U. br. 15/1993 i br. 7/1994 (ispravak)

Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora, N.N.-M.U. br. 16/1993.

Bečka konvencija o sukcesiji država glede međunarodnih ugovora iz 1978. N.N.-M.U. br. 16/1993.

Bečka konvencija o sukcesiji država glede državne imovine, arhiva i dugova iz 1983. N.N.-M.U. br. 16/1993.

Ugovor o miru s Austrijom, potpisan u Saint Germainu-en-Laye, 10. rujna 1919. British and Foreign State Papers, 1919, vol. CXII, str.317 *et seq.*, vidi posebice Section VI. Clauses Relating to Nationality (članci. 70-80), vidi citirano u Materials on Succession of States in respect of Matters other than Treaties, United Nations Legislative Series, ST/LEG/SER.B/1, str. 469 *et seq.*

Ugovor o miru s Ugarskom, potpisan u Trianonu, 4. lipnja 1920. British and Foreign State Paper, *op. cit.*, str. 486 *et seq.*, vidi posebice Section VII. Clauses Relating to Nationality (Članci 61-66 i 213), vidi citirano (na hrvatskom jeziku) u Krbek, dr. Ivo, *Zakon o državljanstvu (sa komentarom)*, izdanje Službenog lista FNRJ, str.390-393.

Ugovor između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije, potpisan u Rapallo-u, 12. studenoga 1920, "Službene novine", broj 273 od 8.12.1920, vidi također citirano u Krbek, *op. cit.*, str. 401.

Ugovora o miru s Italijom, Pariz, 10. veljače 1947, "Službeni list FNRJ", broj 74 od 29.8.1947.

Ugovor između SFRJ i Republike Italije, Osimo (Ancona), 10.11.1975. (Osimski sporazumi), "Službeni list, Međunarodni ugovori", broj 1 od 11.3.1977.

Zakonu o uređenju zavičajnih odnošaja u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 30 travnja 1880 (objavljen u *Zbornik zakona i naredaba za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, 1880, kom.IX, No.49, a citiran u Krbek, *op. cit.*, str. 292 *et seq.*)

Zakon o državljanstvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1928, "Službene novine", broj 254 od 1928.odnosno Zakon o državljanstvu Kraljevine Jugoslavije (kako je kasnije izmijenjen zbog promjene imena države).

Zakon o državljanstvu Demokratske Federativne Jugoslavije, "Službeni list FNRJ", broj 64/1945, str.624 *et seq.*, stupio na snagu 28.8.1945.kasnije izmijenjen i dopunjen kao Zakon o državljanstvu Federativne Narodne Republike Jugoslavije, "Službeni list FNRJ" od 5.7.1946.

Zakon o državljanstvu osoba na području pripojenom FNRJ po Ugovoru o miru s Italijom od 6.12.1947, "Službeni list FNRJ", broj 104 od 6.12.1947.

Zakon o državljanstvu SR Hrvatske, N.N. br. 32/1977.

Zakona o hrvatskom državljanstvu, N.N. broj 3/1991.

First report on State Succession and its Impact on the Nationality of Natural and Legal Persons, Mr. Vaclav Mikulka, Special Rapporteur, A/CN.4/467.

Second report, Mr. Vaclav Mikulka, Special Rapporteur, A/CN.4/474.

Third report, Mr. Vaclav Mikulka, Special Rapporteur, A/CN.4/480.

Report of the International Law Commission on the work of its forty-ninth session 12 May – 18 July 1997, General Assembly, Official Records, Fifty-second Session, Supplement No. 10 (A/52/10).